

JAVIER ANDREU PINTADO, *Edictum, Municipium y Lex: Hispania en época Flavia (69–96 d. C.)*, BAR International Series 1293, Oxford, 2004, 300 p.

Controversatul subiect al acordării dreptului latin comunităților provinciale s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoriografiei. Nu trebuie decât să amintim disputele declanșate de teoria lui Ch. Saumagne¹, din anii '60, contracarată de J. Gascou², P. Le Roux³ și alții. Parte a acestei discuții științifice, care încă persistă, sunt și alte nume de marcă ale istoriei juridice a Imperiului Roman, precum A. Chastagnol⁴, H. Galsterer⁵ sau Fr. Vittinghoff⁶.

¹ Ch. Saumagne, *Le droit latin et les cités romaines sous l'Empire*, Paris, 1965.

² J. Gascou, *Municipium civium Romanorum*, în *Latomus*, XXX, 1971, 1, p.133–141; idem, *Hadrien et le droit latin*, în *ZPE*, 127, 1999, p. 294–300.

³ P. Le Roux, *Municipe et droit latin en Hispania sous l'Empire*, în *RHDFE*, 64, 1986, 3, p. 325–350; idem, «Municipium latinum» et «Municipium Italiae»: à propos de la «Lex Irnitana», în *Epigrafia. Actes du Colloque d'épigraphie latine en mémoire d' Attilio Degrossi pour le centenaire de sa naissance, Rome, 27–28 mai 1988*, Roma, 1991, p. 565–582; idem, *La questione municipale nel I secolo d. C.: l'esempio spagnolo*, în *Epigrafia e territorio. Politica e società. Temi di antichità romane*, Bari, 1994, p. 159–173.

⁴ A. Chastagnol, *Considérations sur les municipes latins du premier siècle apr. J.-C.*, în *L'Afrique dans l'Occident Romain (Ier siècle av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)*, Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome sous le patronage de l'Institut national d'archéologie et d'art de Tunis (Rome, 3–5 décembre 1987), Roma, 1990, p. 351–365; idem, *L'empereur Hadrien et la destinée du droit latin provincial au second siècle après Jésus-Christ*, în *RH*, 592, 1994, p. 217–227; idem, *Le problème de la diffusion du droit latin dans les Trois Gaules*, în *La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon,

Privilegiul *jus Latii* a fost unul dintre mijloacele juridice prin care Roma a facilitat integrarea comunităților străine în statul roman. Asta a determinat-o să extindă aria de acordare a acestui drept de la Italia în provincii. A fost scopul lui Pompei în 89 a. Chr., când a atribuit Galiei Transpadane *jus Latii*, urmat de Caesar, cel care a continuat această acțiune în Galia Narbonensis, Sicilia și Hispania. Augustus, de asemenea, a fost darnic cu anumite comunități din Hispania. Ultima provincie a beneficiat pe scară largă de acest privilegiu în secolul I p. Chr., în timpul lui Vespasian. Înainte de *Constitutio Antoniniana*, din 212 p. Chr., când au primit cetățenia romană toți locuitorii Imperiului, în afară de *deditiții*, această concesie făcută de primul împărat din dinastia Flavia a fost cea mai importantă acțiune juridică de masă.

Cartea care face obiectul acestei prezentări se referă tocmai la acest aspect, cu mai multe probleme colaterale inseparabile. *Universae Hispaniae Vespasianus Imperator Augustus iactatum procellis rei publicae Latium tribuit* reprezintă textul prin care Plinius (NH, III, 30) ne înștiințează despre acordarea *jus Latii*, de către Vespasian, tuturor provinciilor spaniole.

1995, p. 181–190; idem, *A propos de droit latin provincial*, în *La Gaule romaine et le droit latin. Recherches sur l'histoire administrative et sur la romanisation des habitats*, Lyon, 1995, p. 89–112.

⁵ H. Galsterer, *La loi municipale des Romains: chimère ou réalité?*, în *RHDFE*, 65, 1987, 2, p. 181–203; idem, *Municipium Flavium Irnitatum*, în *JRS*, LXXVIII, 1988, p. 78–90; idem, *La trasformazione delle antiche colonie latine e il nuovo ius Latii*, în *Pro Poplo Arimense*, A. Calbi, G. Susini (ed.), Faenza, 1995, p. 79–94.

⁶ F. Vittinghoff, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen*, în *ANRW II*, 6, 1977, p. 3–51; idem, *Civitas Romana. Stadt und politisch-soziale Integration im Imperium Romanum der Kaiserzeit*, Stuttgart, 1994.

Lucrarea a fost gândită ca o istorie a municipalizării Hispaniei prin prisma acordării *ius Latii* de la Vespasian. Cauzele care l-au determinat pe împăratul din dinastia Flavia să acorde această concesie generală, aplicarea sa și consecințele absolut spectaculoase pentru provinciile spaniole sunt marile teme de discuție cuprinse în cele trei capitole. *La concesión del ius Latii a Hispania por Vespasiano* este primul capitol și face referiri, în primul rând, la aspecte generale legate de originea și difuzarea *ius Latii* pe cuprinsul stăpânirii romane, înainte de dinastia Flavia. Urmează o argumentație variată, cu toate că, uneori, după părerea noastră, nu foarte fundamentată, asupra cauzelor ce l-au determinat pe Vespasian să recurgă la gestul său. Împărțite în motive conjuncturale, generale, particulare și globale, viabile rămân, mai ales, cele economice și spirituale. Interesul crescând pentru resursele care puteau fi exploatate și care ar fi suplinit deficitul financiar moștenit de la Nero, atragerea aristocrației locale către valorile romane prin acordarea *civitas Romana*, reorganizarea cultului imperial prin nevoia de creare a unei imagini puternice a dinastiei în ochii supușilor reprezintă tot atâtea elemente care au cântărit decisiv în acțiunea juridică inițiată de Vespasian. Interesante sunt toate aceste aspecte, mai ales datorită posibilității aplicării criteriilor menționate în cazul altor provincii, unde *ius Latii* este posibil să fi fost acordat. Bineînțeles că trebuie ținut cont de specificul local și de motivațiile personale ale împăraților într-o perioadă anume, dar, în general, acestea au fost considerentele care au dus la concesia dreptului latin comunităților provinciale, fie *in corpore*, fie separat.

Capitolul al doilea, *Proceso de municipalización de Hispania por los Flavios*, începe cu câteva aspecte teoretice legate de structura juridică și socială a municipiilor spaniole. Se accentuează criteriile de denumire și definire a *municipia Flavia*. Se au în vedere elemente precum titlul comunităților în denumirea oficială, tribul în care sunt înscrși cetățenii, existența unei *lex* speciale unde să se precizeze clar condiția autonomă și privilegiată a unei comunități, onomastica locuitorilor, instituțiile locale, dar și informații bazate pe descoperirile arheologice și epigrafice relativ la evoluția urbanistică. Comunitățile privilegiate din Hispania Citerior, Hispania Ulterior Baetica și Hispania Ulterior Lusitania au parte de un tratament special, de vreme ce au devenit, multe dintre ele, *municipia Flavia*.

Același capitol însumează și informații despre consecințele interne și externe ale municipalizării. Referiri speciale se fac la modificările din atitudinea elitelor, dar și la construcțiile publice care au modificat planimetria urbană internă. De asemenea, variația limitelor teritoriale și a celor juridice (prin *attributio*, *contributio* sau reorganizarea *conventus*) a urmat municipalizării pe scară largă, consecință a aplicării dreptului latin.

Cel de-al treilea capitol, *La uniformización legislativa de las comunidades privilegiadas por los Flavios: las leges municipales*, este axat pe cronologia, elaborarea, obiectivele și extensia *leges municipales* descoperite în Hispania. Cele redactate în timpul lui Domitian, studiate în detaliu de către cercetători, se constituie într-un lot special, și sunt o confirmare a argumentelor aduse pe

parcursul volumului de față. În afară de considerațiile finale și bibliografie, mai sunt 20 de tabele care prezintă statistici interesante legate de organizarea municipală din provinciile hispanice.

Pornind de la motivația împăratului în extinderea la scară provincială a *ius Latii* și până la consecințele acordării dreptului, autorul se bazează pe legile municipale descoperite în Baetica în marea majoritate, dar și pe mărturia literară conexe alături de rezultatele săpăturilor arheologice. Câteva concluzii interesante se pot extrage din volumul de față, cu posibilitatea extinderii lor și la alte comunități provinciale din Imperiu.

1. Știută fiind criza financiară în care Nero a lăsat Imperiul, este posibil ca Vespasian să fi încercat să modifice sistemul de taxare în Hispanii prin creșterea exponențială a numărului de *cives Romani*. Îmbogățirea claselor superioare însemna automat și o revigorare a lor, care permitea o nouă politică fiscală din partea autorităților centrale. Așadar, motivațiile de ordin economic par să fi fost decisive în această direcție.

2. Este recunoscut, în general, faptul că doar Baetica a fost regiunea în care acest proces a cunoscut o expansiune deosebită. Și totuși, rămășițele unei noi legi municipale, a unui *municipium ignotum*, din Hispania Citerior, în actuala localitate Duraton, arată că *municipia Flavia* au existat și în afara teritoriului provinciei Baetica. Asta este o dovadă a faptului că a fost acordat *ius Latium universae Hispaniae*. Cele trei provincii spaniole nu au beneficiat, totuși, de același fond latin, dat fiind faptul că existau diferențe între Baetica și partea de est a Hispaniei Citerior (nelatinizată în timpul lui Caesar și Augustus), dar și între nordul Lusitaniei și nord-estul Hispaniei Citerior.

3. Cultul imperial este un alt aspect care a determinat introducerea *ius Latii* în Hispanii. Situații analoge se pot identifica în aceeași epocă în Africa Proconsularis și Galia Narbonensis. Motivată de Augustus și de preocupările sale, Vespasian dorea revigorarea loialității provinciilor occidentale față de împărat, concomitent cu restructurarea riturilor, astfel încât *Augusti* să aibă un rol mai important în cadrul acestora, în raport cu *divi*. Conform autorului, Vespasian a fondat un cult provincial în Baetica. Toate acestea au avut menirea de a crește prestigiul dinastiei Flavia și de a prezenta familia într-o lumină pozitivă. De altfel, aceste măsuri au avut efecte benefice mai ales pentru clasele sociale superioare, care puteau aspira la intrarea în *ordo equester* și, apoi, în *ordo senatorius*. Atât Vespasian, cât și Titus, dar și Domițian au permis mai multor *homines novi* să intre în Senat, mai întâi prin *adlectio* și apoi prin *latus clavus*.

4. Concesia a atras automat și municipalizarea masivă a întregii Hispanii. Acest *edictum iuris Latii*, asociat cu o *lex Latii*, care reglementa procedurile de aplicare, era legat, conform autorului, de promovarea în *municipia* a comunităților privilegiate cu această ocazie. Nu numai că împăratul anticipase această schimbare la nivelul promovărilor municipale, dar chiar a încurajat procesul, făcând din *municipia* centre economice prin care se puteau exploata resursele de orice natură. Lipsa unor înscrisuri pe scară largă datând de la sfârșitul secolului I

p. Chr., care să vorbească de *municipia Flavia*, ca o consecință a modificării de statut a *civitates peregrinae*, este argumentată prin aceea că originea flaviană prezentată în era dinastiei flaviene nu avea o valoare deosebită în cadrul comunităților. În schimb, din secolul al II-lea, amintirea acestei origini onorabile este justificabilă, motiv pentru care apar și mai multe monumente epigrafice.

Nici neapartenența la tribul *Quirina* nu este văzută ca un impediment de către autor în a califica un *municipium* ca fiind rezultatul măsurilor Flaviilor. Alte triburi, precum *Galeria*, puteau încorpora noii cetățeni care rezultau în urma aplicării *jus Latii*.

5. Arheologia este invocată în sprijinul ideii unui adevărat *boom* urban, cum îl numește chiar autorul. Noi clădiri sunt ridicate în orașe cu statut municipal mai vechi, cum este cazul Bactulo, Segrobiga, Valentia, Eborax Iulia sau în capitalele Corduba, Tarraco, Augusta Emerita, fapt care ar confirma această explozie. În același timp, au loc modificări de planuri urbane autorizate de Roma. Având aceste elemente clarificate, se face un catalog al *municipia Flavia* din Hispania create sub influența *jus Latii*. Sunt prezentate atât orașele cu statut cert, dar și cele bănuite a fi devenit municipii în epoca Flaviană, imediat după atribuirea dreptului latin.

Pe baza pietrelor de hotar sunt prezentate și cele două etape de construcție a drumurilor din Hispania, respectiv de la Vespasian și de la Domițian. Căile de comerț și de

circulație a informației reprezintă un element inseparabil de evoluția urbană a oricărei provincii. În prima fază, a fost refăcută rețeaua stradală din nord-vest, pentru ca apoi să se construiască așa-zisa *via Domitiana Augusta*.

Municipalizarea a dus și la dezvoltarea spectaculoasă a noi centre. Acordarea dreptului latin nu a fost un eveniment separat, ci a pregătit terenul pentru ceea ce avea să devină Hispania, în timpul lui Traian și Hadrian, respectiv una dintre cele mai importante provincii din lumea romană.

Cu o bibliografie de calitate și de actualitate, volumul de față se înscrie printre contribuțiile importante relativ la aplicabilitatea dreptului latin provincial. Avem, totuși, câteva rețineri referitoare la anumite concluzii care, fără a beneficia de o susținere argumentativă suficientă, tind să devină simple speculații. Este vorba, în special, de municipalizarea *in corpore* a celor trei provincii spaniole, ca o consecință a acordării *jus Latii*. Reamintim faptul că pe cuprinsul Imperiului întâlnim destule cazuri în care comunități rămase la stadiul de *civitates* beneficiau de dreptul latin⁷. Prin urmare, concesiunea în sine nu presupunea automat și ridicarea în rang a respectivei așezări. Nu negăm că au existat condiții suplimentare pentru o accelerare a ritmului municipalizării, dar o absolutizare a acestui proces ni se pare forțată.

DAN APARASCHIVEI